

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság évváró ülését 1895 december hó 16-án tartotta.

Az ülés fő tárgyai valának a bizottság évi jelentésének és költségvetésének megállapítása.

Az évi jelentésből kiemelendő, hogy a bizottság folyóirata, a Hadtörténelmi Közlemények, melynek 1896-ban már kilenczedik évfolyama indul meg, állandóan és fokozott pártolásban részesül, kiváltképen a magyar honvéd tisztikar részéről, mely évenként nagyobb számmal áll be a folyóirat pártolói közé, amivel a magyar történelem iránti hazafias érületéről tesz örvendetes tanúságot.

Az előadó bemutatta egyszersmind a Magyar Hadi Krónika I. részét, mely 23^{3/4} nyomtatott ívnyi szövegével és 11 hadműveleti és csatavázlatával a vállalat pártolóinak karácsonyra határozottatott megküldetni. A Krónika II. része az 1896-ik év december havában fog kiadatni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Hainburg magyar halárvár hadtörténelmi szerepe 805-től 1803-ig. Mint régente a rómaiaknak a szomszéd Carnuntum, úgy lett később *Hainburg* (Heuerburg, Heinenburg vagy Hunnenburg), a Dunafolyam mentén, közel a Morva beömléséhez és a hunds-

heimi magaslatokhoz, a magyar és a német uralom határán fekvő vár, helyzeténél fogva, a folyam völgyén le vagy fölfelé mozgó népek és seregek fontos hadászati pontjává.

És ép azért, mivel eme fontossága mindegyik által elismertetett, lón sorsa változatos, nem mulasztván el egyik fél sem, hogy a várat, a szerint, a mint azt érdeke megkívánta, megerősítse, vagy — lerombolja. Ezúttal röviden csak azon mozzanatokot akarjuk kiemelni, melyek Magyarországot illetik.

A legrégebb eseményekre vonatkozó adat csak kevés van ugyan, de ezek annál érdekesebbek. A Niebelung-ének, midőn elbeszéli, hogy Etzel esküvője után Krimhildával hazájába indul, azt mondja — V. 5517 — «Zu Huniburch der alten, sie waren über Nacht».¹⁾

Nagy Károlynak az avarok elleni hadjárataiban (789—796) Hainburg, mint a «hunnok vára» gyakran említetik. Ellenben Einhardt, IX. századbéli német krónikás, Hainburgot évkönyveiben külön nem nevezi meg. Csak azt mondja, hogy Nagy Károly az Anesis (Enns) partján szállt táborba, miután ez volt a határfolyó a bajorok és hunnok (értsd avarok) közt; továbbá, hogy a király a hunnok sánczeit a Kamp folyó és Comagena (Tulln) város mellett elpusztította, végre átkelt a Rábán és egész annak a Dunába torkolásáig nyomult elő.

Ez adatok szerint Hainburg az avarok kezében volt, de onnan Nagy Károly birtokába ment át.

Einhardt a 13. fejezetben még azt mondja, hogy ezek után a borzasztó harcok után Khagan királyi vára úgy el lón pusztítva, hogy ott többé emberi hajléknak nyoma sem maradt.

Az a kérdés, vajjon ez a királyi vár nem-e Hainburg volt mégis? Helyénél, valamint régi erődítményeinél fogva lehetséges, hogy az volt, annál is inkább, mivel a Duna jobb partján egész a Rábáig több ilyen fontos hadászati pont nem volt. Nagy Károly pedig csak a Rábáig nyomult volt előre, míg visszatértekor útját Sabarián (Szombathelyen) át vette.

805-ben -- beszéli tovább Einhardt — Kapan hun (avar) herceg népeinek szorongattatása miatt megjelent Nagy Károly előtt Achenben és kérte, engedné át neki lakóhelyül a Sabaria és Carnuntum közt lévő területet, miután mostani tartózkodási helyükön a szlávok betörései ellen nincsenek biztosságban. Károly eme kérését teljesítette és gazdagon megajándékozva bocsátá őt el.²⁾

¹⁾ Az ős Huniburgban töltötték az éjszakát.

²⁾ Einhardt i. m. 1. kötet. 101. lap.

Az Annales Fuldensis 805-ben szintén azt mondja: «Capanus Hunnorum princeps, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum». ¹⁾

Sajnos azonban, hogy erre nézve pontosabb adataink nincsenek és így tán inkább Sopronra kell gondolnunk, mely Hainburg és Szombathely közt fekszik.

Midőn Arnulf király 894-ben a morvakkal hadakozott, a magyarokat segítségül hívta és Hainburgot ekkor a magyarok szállották meg. ²⁾

907-ben Hainburg táján csata volt, melyben a magyarok serege a Dunán éjjel átúsztatván, Luitpold bajor herczeg hadát megsemmisíté. Hainburg ez alkalommal nem szerepelt, de a magyarok megszállva tartották.

979-ben, mások szerint 984-ben, Lipót, keleti határőrgróf, először Megelicát (Melk a Duna mentén), azután pedig Magyarország kulcsát, a jól megerősített népes Hainburgot foglalta el. ³⁾

1042-ben Aba Sámuel, magyar király, két hadoszloppal tört be Ausztriába, a Duna mentét követve, s miután Tullnt elfoglalta, egész a Traisen folyóig nyomult diadalmasan előre. De Albert örgróf és fia Lipót a Morván át ismét visszaverték őt. ⁴⁾

Még ugyanebben az évben — 1042 — III. Henrik császár első betörése alkalmával a jól megszállt Hainburg várát — a Nagy Károly által Carnunt és Sabaria közt letelepített keresztelt hunok után, Hunenburgnak is nevezve — Aba Sámuel királytól rohammal elfoglalta, azután pedig a Dunán átkelvé, Pozsonyt, ⁵⁾ hová a magyarok visszavonultak volt, pusztította el. ⁶⁾

Mosonyban és Sopron vármegyében a besenyők voltak letelepítve, avval a kötelezettséggel, hogy az ország határát minden betörés ellen biztosítsák és védelmezzék. Az újonnan teremtett védő vonal a Rábca folyó mentén, kapcsolatban azon körülménnyel, hogy a Lajta, Rábca és Rába folyók a tartós esőzések folytán kiáradtak, a császárt a további előnyomulásban megakadályozták. A császár csak addig tartózkodott a

¹⁾ Hormaier, Bécs története. 1. kötet. 2. füzet, 128. lap.

²⁾ Sacken Ede a csász. tud. akadémia ülésjelentésében. Tom 9. pag. 773.

³⁾ Koch-Sternfeld a. a. O. No. 22.

⁴⁾ Bonfin, dec. II. I. 2.

⁵⁾ Pozsony Brezsisburg nevét a cseh Brzetislavtól kapta.

⁶⁾ Hermann, Contract. ad. anno 1042. Schrött és Rausch, Österr Geschichte, Tom. I. pag. 175 f. f.

környéken, míg hadai Hainburg várát teljesen elpusztították és 1042. november 8-án Klosterneuburgba tért vissza.¹⁾

Az 1043-ik évi hadjáratban Hainburg, a Kahlenberg és Lajta közti országrészszel együtt, Németországhoz — jelesen a keleti határörgrófsághoz — csatoltatván, Plein-Beilstein Sigfrid örgróf felügyelete alá került, annak korai halála után pedig a várat Adalbert örgróf vette át.²⁾

1049-ben a németek részéről intézkedés történt, hogy az erősen megrongált Hainburg vára ismét helyre állíttassék, hogy az jövőben mint német végvár szerepeljen.

1050-ben a tavasz kezdetekor Gebhard, regensburgi püspök, betört Magyarországra, mit a magyarok azzal viszonyoztak, hogy a Neumarkot feldúlták és Hainburgot templomával együtt elrombolták. Henrik most háborúra készülvén, mindenekelőtt Hainburg újbóli felépítését sürgette. A németek a nyár elején fogtak a munkálatokhoz és azokat, Konrád bajor herczeg és Albert örgróf felügyelete és védelme alatt, nagy erőmegfeszítéssel folytatták is.

Midőn a magyarok Hainburg újjáépítésének híret vették, újból megrohanták a németek Hainburg melletti erődített táborát, de az építés megakadályozása nem sikerült.³⁾ A németek a támadás után az erődítési művek építését folytatták, míg azok teljesen el nem készültek.⁴⁾

Hainburg ezentúl rakodóhely lőn mindazon kereskedelmi árúk számára, melyek Magyarországra küldettek.

Az *1056-ik évről* a Stiriában, Admontban, lévő klastrom évkönyvei tesznek említést, melyek így szólnak: «Ungari imperatori rebellant, Quibus Gebhardus Ratisponensis episcopus, patruus imperatoris, occurrut in fugam que versos magna cede afflixit et urbem marchi Heim-burch ædificii restauratum militibus imperatoris communivit.⁵⁾

Midőn oroszlánszívű Richard király *1192-ben* Bécs külvárosában, Erdpergeben, fogságba jutott, nagyon tekintélyes váltságdíjat kellett fizetnie, mely összeg az időközben ismét megrongált Bécs, Enns, Neustadt és Hainburg várak falainak helyreállítására fordíttatott.⁶⁾

A Continuatio prædicatorum Vindobonensium *1271-ből* Ottokár

1) Hormaier, Geschichte Wiens, Tom. I. pag. 33. Annales Sengalensis, Pertz monumenta germ. Tom. I. pag. 84.

2) Annales Sengalensis, Pertz Monument. Germ. Tom. I. pag. 84.

3) Hermann, Contract. ad anno 1050.

4) Hormaier i. m. pag. 352, Geschichte Wiens. 5. füzet, pag. 188.

5) Pertz, Tom. XI. pag. 515.

6) Contin. prædicator. Vindob. Pertz, Tome XI. pag. 786.

második hadjáratáról a következőket írja: «Stephanus Rex Ungaria, tyrannus congregatis comanis et Ungaris, terras regis Boemie, ut hactenus sepius pater fecerat, nititur perturbare. Cui rex Boemie cupiras resistere, tota autem hyeme fatigetus ab Ungaris et Comanis; tempora autem estivo strato ponte pulcherino prope Haimburch trans Danubium collecto exercitu Posonium, Tyrnum expugnat et omnes munitiones in partibus illis potenter sibi subjugavit.»¹⁾

Az *1277-ik évről*, Rudolf és IV. László személyes találkozásáról ugyanezen följegyzés így szól: «Item eodem anno circa festum omnium sanctorum, rex Romanorum et rex Ungariæ in confinii circa Hainburgum colloquium habuerunt, ubi rex Romanorum eundem regem Ungariæ in filium adoptavit et omnes comani regi Romanorum servire promisserunt.»²⁾

Az *1278-ik évről*, a melynek augusztus hava 26-án volt Rudolf és IV. László királyok és a cseh Ottokár közt a morvamezei csata, a seregek gyülekezéséről a St.-Rudberti évkönyvben a következőket olvassuk: «Rex Ungariæ venit cum exercitu et in Posonio transit Danubium, ac in vigilia assumptionis beatæ Maria semper virginis, rex Romanorum descendit Danubium in Haimburch, et ibi transiens in Marchegke, colligit exercitum Austriam et Styriensem, non quidem omnium quia multi et ipsis in lacum perfidie ceciderunt.»³⁾

1286-ban Rudolf király fia, Albert, Németújvári Ivánnal Hainburgban véd- és daczszövetséget kötött, melyben Albert még arra is kötelezte magát, hogy Ivánt saját királya ellen is segíteni fogja.⁴⁾

III. Endre király *1291-ben* Bécsset ostrom alá vette s miután a kitörő osztrák hadat augusztus 10-ike körül megverte, a harczoló felek 8 napi fegyverszünetet kötöttek. Endre és Albert osztrák herczeg ekkor a két határváros, Hainburg és Pozsony közt tanácskozásra jött össze, melynek eredménye volt, hogy Albert a magyar koronára való igényeiről lemondott és az elfoglalt várakat visszaadta.⁵⁾

1457-ben Erzsébet, V. László özvegye, az ország koronájával Hainburgba jött.

¹⁾ Pertz, Tom. XI. pag. 729.

²⁾ U. a. Tom. XI. pag. 709.

³⁾ Pertz, Tom. IX. pag. 802.

⁴⁾ Czech, Andreas III. Heerfahrt nach Oesterreich. Hormaier i. m. 1831, pag. 135. f. f.

⁵⁾ V. ö. Czech a. a. o. g. pag. 154 és Ottokar Reimchronik Cap. 397, 398 f. f.

1477 június havában a magyar sereg Szapolyai Imre, Kinizsi Pál, Bánffy Mihály, Ujlaky Lőrincz, Drágfi Bertalan, Dóczy Imre és Péter vezetése alatt Komáromnál és Győrnél gyülekezett Frigyes ellen, honnét először is Hainburg alá ment és azt ostrom alá vette. A várbeliek vitézül védekeztek és az ostromot oly erővel verték vissza, hogy Mátyás király hadai Hainburg ostromát félbenhagyva, a többi osztrák helyek s végül Bécs ostromára ment, melyet körülzárván, Frigyest végre is békére kényszeríté.¹⁾

Az *1482-ik* évről a melki évkönyvek azt mondják: «Rex Mathias urbem Hainburgum prelio cingit et ex hiis et illis plurimi ruunt». A Frigyes császár elleni harc megújult és újból magyar csapatok szálltak Hainburg alá és a város hosszas védekezés után szeptember 30-án kapitulálni volt kénytelen. Három évvel később meghódolt Bécs is, és Ausztria Magyarország tartományává lőn.

Mátyás halála után *1490-ben* Miksa császár Hainburg várost és várat a magyaroktól Ausztriával együtt ismét visszavette.

A XVI. században 1568—76-ban Hainburgot a királyi főpohárnok ghymesi és gácsi Forgách Zsigmond mint zálogot kapta meg és egyidejűleg annak kapitánya is lőn.

A XVII. század elején, *1606-ban*, Básta György bírta a várat; de azt 25 évvel később, *1631-ben*, iklódi Szluha grófnak eladván, Hainburg ismét magyar kézbe került.

1750-ben Bethlen gróf kezdte meg az új vár építését, a várhegy alján, mit később Batthyány gróf fejezett be.

1768-ban Hainburg Bethlen Józsefné tulajdona, de még ugyan ebben az évben ismét Batthyány Fülöp gróf birtokába került.

Végre *1803-ban* a város polgármestere, Deim Klaudius, még 50 polgárral egyetemben Hainburgot Batthyány Tódor gróftól megvette.

E néhány sorban vázoltuk a történelmi fontosságú határváros változatos sorsát, a mennyiben Magyarországot érdekli.

Gömöry Gusztáv.

Aldana versiója a szegedi veszedelemről. Nagy-Kampó fivérének tollából két iratot birunk, mely a Szegedi Veszedelem történetére világot vet, t. i. a Villa által kiadott *Expedicion*-t, melyet már Márki Sándor fölhasznált *Arad története* című, magvas munkájában, a másik pedig egy levél a spanyol Real Academia de la Historia által kiadott *Memorial Historico Espanol* 10. kötetében (497—524 l.), melyet Márki

¹⁾ Dlugoss, Hist. Polon. XIII. pag. 560.

idéz ugyan, de úgy látszik nem használt föl. Ez utóbbinak segélyével képesek vagyunk egy-két részletet a szegedi veszedelem történetében tisztáznunk. Jelen dolgozat megírásánál föltételezem azt, hogy az olvasó ismeri Czimer Károly jeles kis monographiáját e tárgyról a *Hadtört. Közlem.* 1891-ki folyamában.

Mindenekelőtt is Czimer Istvánfi nyomán úgy beszéli el a dolgot, hogy Tóth Mihály először Castalddal közölte Szeged visszafoglalására kidolgozott tervét s hogy ez a kalandost Aldanához küldötte Lippába ajánló levéllel, felszólítva spanyol tisztársát, hogy Tóthnak terve kivételére segédcapatokat adjon. Czimert követi Márki is, de Aldana elbeszélése szerint Tóth Mihály ő hozzá jött tervével, de miután Aldana nem bízott benne, föl kérte őt, hogy a válaszáért majd 15—20 nap múlva jöjjön el s ezalatt írt Castaldonak és Ferdinánd királynak. Ez utóbbtól a nagy távolság miatt válasz nem érkezett; Castaldo azonban azt tanácsolta neki, hogy segítse Tóth Mihályt, ki Aldana *Expedicion*-jában nincs ugyan megnevezve s egyszerűen «egy szegedi lakos» (un vecino de Zeguedin)-nak vannak említve, de kinek neve és hivatalos állása világosan meg van említve a *Memorial*-ban (el gobernador de Zeguedin, el qual se llamava Todmihal), hol annak okát is adják, hogy Tóth Mihály miért illant el Szegedről, mivel t. i. a törökök őt mint gyanús embert el akarták fogni. A Márki idézte («Országos levéltár») levél (1552 feb. 28) tartalmát nem ismerem s ezért nincs módomban eldönteni, hogy Aldának vagy Istvánfinak van-e igaza. Ha azonban az idézett levél ugyanaz avval, mely a *Régi Magyar Költők Tárá*-ban (III. 420) jelent meg, úgy a dolog abban áll, hogy valószínűleg Tóth Mihály még Lippa ostrománál s már előbb is (sub Lippa et ante) tárgyalta ugyan a dolgot valakivel, Aldana azonban nem volt jelen ezen tárgyalásoknál és Tóth Mihály ajánlólevél nélkül jött tervével hozzá.

Aldana további elbeszélése szerint fivére, Bernát, elvállalta a Szeged elfoglalására induló expeditio fővezérségét, mert Castaldo ígért neki bőséges segélycsapatokat, melyeket ez utóbbinak «ezentúl» — értsd Lippa elfoglalása és Fráter György halála után — jobban állt módjában nélkülözni. Szeged fontosságánál fogva ily bőséges segélyre volt is szükség, mert a városnak 12 ezer lakosa volt és a törökök évenként, 50,000 aranyra (!) rúgó jövedelmet képviselt. Fontos volt azonkívül stratégiai fekvése is a törökökre nézve, mert közvetítőül szolgált a török többi magyarhoni «tiszamelletti» várai számára, t. i. Budának, Pestnek és Esztergomnak «nyugaton» és Becsének, Becskerekeknek és Belgrádnak «keleten». Szeged volt azon központ, honnan a többi magyarföldi török várak őrségeinek szánt készletek szét lettek küldve. Azért persze előre

lehetett látni, hogy a török nem fogja egykedvűen nézni e fontos hely elvesztését, hanem minden erejét meg fogja feszíteni, annak megvédésére.

A szegedi őrség rendes létszámát 700 emberre becsüli Aldana, a hivatalos defter szerint azonban csak 345 főre rúgott. Tóth Mihály, levélírónk szerint, hajdúival az éjjeli támadás alkalmával megölt közülök 300-at és foglyúl ejtett 150-et; a többi a várba menekült, köztük maga a szandsák bég és fia.

A chronológiát illetőleg, Aldana szerint a budai pasa márczius 1-jének reggelén jelent meg Szeged alatt;¹⁾ a szorongatott törökök tizennégy napig vártak volt hasztalanul a segélyre.²⁾ Tehát az éjjeli támadás, február 19-én, szombaton virradóra történt³⁾ és nem egy héttel később, mint Czimer Károly állítja.

Aldana az éjjeli támadásnál nem volt jelen, mert még február hó 24-én Makón volt, honnan írt Pázmán Péter váradi kapitánynak, levelében felszólítván őt, hogy a szegedi vár ostromához küldjön ágyúkat, löport és golyókat. Magát a várost a keresztények már elfoglalták, mint erről Pázmán már értesülhetett. Segédcapatokról és élelmi szerekről is gondoskodjék.⁴⁾ Bakics Péter már 22-én érkezett volt Szegedre csapattával, honnan írt Aldanának és ennek levele Pázmánhoz tulajdonképen csak viszhangoztatja Bakicsét.⁵⁾

A szegedi keresztények haladék nélkül (luego) értésére adták Aldana Bernátnak az éjjeli támadás sikerülését, ki erre 180 spanyollal, 70 némettel és 1000 (mil) magyar lovassal útnak indult Szeged felé,

¹⁾ E dátumhoz kétség nem férhet és Márki helyesen ezt fogadja el. Így pl. Aldana szerint «(el) primero (így! kiirva) de Marzo de 1552». Más helyen ugyanő «martes de Carnestolendas», azaz húshagyó kedden, mely ez évben csakugyan márczius 1-ére esett. — Operstorf is azt írja Ferdinándnak Szolnokról márcz. 4-én, hogy »dieser Angriff ist beschehen den ersten Tag Martii, nemlich am fassnachttag zu mittag.« *Tört. Tár.* 1891. 651.

²⁾ Verancsics is azt írja, hogy «tizenegyed napra Aly passa, ki budai passa vala, megsegíté Szegedet és az magyarokkal megvíva.» (II. 92.) — Tinódy szerint is «tizenkettőd napon ök (a hajdúk) megmonstrálának», midőn «béfutó» pásztorok a török megérkeztét nekik tudokra adják. *R. M. K. T.* III. 66.

³⁾ Hajnalban (al alba) írja Aldana. Tehát valószínűleg szent Bálint, nem pedig szent Mátyás elölestéjén indult meg Tóth Mihály Aradról.

⁴⁻⁵⁾ *Tört. Tár.* 1891, 647; — Czimer Károly másképp beszéli el ugyan a dolgot, de forrást nem idéz. Úgy látszik, Istvánfi vezette őt tévútra.

melynek környékén még mintegy 500 más magyar lovas csatlakozott hozzá, a megölt törököktől elvett lovakon.¹⁾

Nagy Kampó azonnal ostromárkokkal vétette körül a várat s ezekben a spanyol és német katonákat helyezte. Mintán pedig jól tudta, hogy a török pasák csapataikkal mindenfelől a fontos vár segélyére fognak sietni, írt mindenfelé Ferdinand vezéreinek, hogy őt a veszélyes vállalatban segítsék. Azonfelül a lehető legnagyobb sietséggel kiköltöztette a Ferdinand uralta területekre Szeged keresztény lakosait, minden ingóságokkal s a vagyonos osztály legnagyobb része el is menekült. Csak a szegényebb népség és azok maradtak vissza, kik a törökökkel rokonságban voltak.²⁾

Végre húshagyó kedden megjelent a budai pasa, Aldana becélése szerint mintegy 2500 lovassal és 500 janicsárral; mindannyian kitünő, válogatott harczosok a budai, pesti, esztergomi, hatvani és székesfehérvári őrségek javából. A janicsárok kocsikon és szekereken (en coches y carros) jöttek. «Mások becélése szerint azonban a törökök száma mintegy 4000 lehetett.»³⁾ Aldana értesült, hogy aznap reggel Operstorf 200 vasas némettel átkelt a Tiszán. Az ellenség láttára Aldana a magával hozott huszárokkal és némi hajdúcsapatokkal (y algunos aytones y aydugues)⁴⁾ a törökök fogadására indult. A spanyol és német katonákat kénytelen volt visszahagyni az árkokban, mert egy kis csapat magyar lovasnál egyéb csapatokkal nem rendelkezett e célra, s ezekben nem bízhatott meg teljesen. Útközben hozzá csatlakozott mintegy 170 vasas, kiknek sikerült átkelni a folyón és ezekhez mintegy 60 spanyol puskás lovas igyekezett csatlakozni. Az ellenség már megkezdte a tüzelést néhány könnyű ágyúval és néhány muskétával és a janicsárok puskásai szintén megkezdtek a lövöldözést, midőn Bakics Péter «egy magyar huszárcapitány», türelmetlenkedni kezdett s tudtára adta Aldanának, hogy már késő, többé nem várhat s ha csak össze nem tűznek az ellenséggel, tartani kell attól, hogy a magyarok vissza fognak kanyarodni és

¹⁾ A névtelen levélíró szerint «Aldana cum ducentis hispanis et centum hussaronibus (profectus est)». *R. M. K. T.* III. 420.

²⁾ Alább ismét említi a levélíró, hogy Aldana «avia despoblado á Zeguedin», hogy t. i. elköltöztette a szegedi lakosságot és azért az a szenzaciós hír, a mit Schradt Kristóf küldött Mária özvegy magyar királynénak, hogy t. i. a szegedi lakosság apraját-nagyját, tehát mintegy 12 ezer embert, mészároltak le a törökök — óriási túlzás volt.

³⁾ Az *Expedicion* szerint pláne 5000 lovas és 800 janicsár.

⁴⁾ Más helyen azonban «aytones o aydugues»-t ír.

megfutni (los ungaros comenzarian à remolinar y huirian). Aldana válasza neki az volt, hogy hozza embereit csatarendbe, mint szokás, s hogy ő maga majd fölállítja a vasasokat és gyalogosokat. Úgy is történt. Aldana a vasasokkal a középben foglalt helyet, a balszárnyon Bakics Péter a hajdúk felével, a hajdúk másik fele a jobb szárnyon helyezkedett el. A budai pasa szintén három részre osztotta seregét. Középben ő maga foglalt állást, mintegy 800 válogatott lándzsással és hat kocsival, három-három kocsival csapat-osztályonkint. Jobb szárnyán lovasságának zömét helyezte el két hadosztályban, kikkel Bakics uraiméknak kellett megmérkőzniök. Bal szárnyát pedig a janicsárok képezték s velük egy mintegy 100 lovasra rúgó kis csapat. Aldana Bernát jó, ámbár nem szép lován, melynek «Jullio» volt neve, támadásra vezette a vérteseket és összecsapván a pasa hadosztályával, elvette ennek zászlóját, melyet elküldött a királynak. A vasasok fele megkerülte a török lovasokat s visszafordulva, csatarendbe szedődzködött új támadásra. Aldana egyszerűen észrevette azt is, hogy az ő jobb szárnyán levő hajdúk szétugrasztották volt már a velük szemközt állott janicsárokat és török lovasokat, még pedig oly jó sikerrel, hogy már üzték, hajszolták mindenfelé a pogányokat, kiknek egy része a pasa hadosztályához menekült, más része pedig a szekerek mögül védte magát. Miután Bakics Péter embereivel szintén megszalasztotta volt már a számára kijelölt két török lovas oszta-lyt, a győzelem az egész harcsvonal hosszában a keresztények részén volt. A győzelem első jeleinek láttára azonban a magyarok, a helyett, hogy a csatát végig küzdötték volna és így a siker gyümölcseit a maguk számára biztosították volna, azonnal a prédáláshoz láttak, mintegy huszan vagy harminczan közülök a gazdátlan török lovakat kezdték fogdosni, a többi pedig az ellenség halottait levetkőztetni és fosztogatni. Ennek következtében fölbomlott közöttük a rend, melynek láttára a pasa összegyűjtötte ismét szétugrasztott csapatait és megtámadta és minden komoly erőmegfeszítés nélkül megszalasztotta a fosztogatókat. Aldana és kapitányai igyekeztek velük okoskodni és megkísértettek minden ügyet-módot, hogy a megbomlott rendet a magyarok közt ismét helyreállítsák és a megfutamodott csapatokat visszatereljék, de hasztalanul, s azért Aldana a folyton vele maradt vasasokkal a legnagyobb rendben lassankint hátrálni kezdett. A vár előtti ostromárkokban álló németek és spanyolokhoz pedig egy katonával üzenetet küldött, hogy vonuljanak vissza a tiszai révhez, mely parancsnak ezek engedelmességek. Aldana a vasasokkal készen állt, hogy a csapatok visszavonulását fedezze, de erre nem volt szükség, mert a törökök, kikkel összetűztek volt, nem igen háborgatták őket. Egyetlen puskalövést — írja szerzőnk — sem

küldöttek a mieink után a törökök, a lándzsások pedig a szerzett tapasztalatok után közelünkbe sem jöttek. Ígyképen a spanyolok átvonultak két a Tiszába folyó patakon átvezető hídon; őket követte Aldana a vasasokkal s miután az út a tiszai révhez némi mocsarakon vezetett át, Aldana elrendelte, hogy Operstorf keljen át először a maga embereivel, azalatt ő pedig állást foglalt és némi fegyveres «bárkákkal» csatározott, kiket a várbeli törökök küldöttek ellenök és még más törökökkel is, kik időközben a pasa hadosztályától érkeztek meg a hely színére. Miután Operstorf átkelt vala a legveszedelmesebb helyeken, «megállj»-t parancsolt és bevárta Aldanát embereivel. A törökök azonban, kik eddig követék őket, nem jöttek tovább. Bakics Péter is hozzájuk csatlakozott, mintegy száz lovassal, kiket összegyűjtenie sikerült — többet nem sikerült összeszednie — és azután együtt visszavonultak ügygyel-bajjal Szolnokig, «t. i. azon várig, melyet Aldana taval fortifikált».¹⁾ És csakugyan Operstorf 1552 márczius 4-én Szolnokból küldötte meg részletes jelentését Bécsbe a szegedi kudarczról, mely szerinte 132 ember es 179 ló vesztésébe került — Ferdinandnak,²⁾ de mint tudjuk, végtelenül sokkal több emberébe és vagyonáldozatába a tehetetlen bécsi kormány által saját sorsára hagyott szerencsétlen magyar városnak.

A levélíró szerint, Aldana Bernát is küldött részletes jelentést Ferdinandnak és a császárnak, kik nagyon meg voltak elégedve magaviseletével. A spanyolok közül elesett négy ember és egy a Tiszába fúlt. A vasasok közül elesett öt, a huszárok közül mintegy harminczan. A hajdúkból elveszett mintegy 500; ezeknek egy része a csatában esett el, a többieket a törökök a városban koncolták föl, hol a hajdúk rablás czéljából visszamaradtak és a pogányok utolérték őket. A törökök vesztesége utólagos értesülés szerint, mintegy 700 halott volt. Aldanáról, ki mintegy 27 órát töltött egy huzamban a nyeregben, a megfutott huszárok hírmondói azt híresztelték, hogy spanyoljaival együtt odavaszott. Maguk a törökök is, kikkel több összezapás alkalmával keverődött össze, azt hitték, hogy a csatatéren maradt.

A szegedi veszedelem hírére a környékbeli lakosság tömegesen elmenekült biztosabb vidékekre. A pasa pedig fölgyújtotta az elhagyott, csunyán elpusztúlt Szegedet. Szerinte a város nyílt volt, körfalak nélkül,

¹⁾ «Coxnoc» hiba. Az *Expedicio*-ban is «Solnoc» áll. Centorionál pedig «Cornocho nem messze Lippától». *Commentarii* 165. l. Báthory szintén azt írja, hogy Aldana és Sierotin (!?) Szolnok felé menekültek. *Történelmi Tár* 1891. 651.

²⁾ *Tört. Tár.* id. h.

igen rongált állapotban, és házai elszórva valának építve (era abierta, y sin muros y muy desbaratada, con una casa aqui, y otra alli.) «Lábánál» feküdt a vár, melyben őrséget tartott a török.

A levélíró ezután elbeszéli egy Higuera nevű spanyol katonának öngyilkosságát, melyet Aldana-nál még részletesebben is beszél el Ascanio Centorio.

Meddő munka volna, ha jelenleg Aldana elbeszélésének részletes bírálatába ereszkednénk, mert ezt csak Operstorf jelentésének segélyével tehetnők sikeresen, mely eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Azonfelül Centorio *Commentarii*-nak is jó hasznát vehetendjük, melyet Czimer Károly idéz ugyan, de ki nem aknázott. A *Történelmi Tár* is közölt számos új regestát s valószínűleg még több más dolgot sikerülend fölfödözni levéltárakban, melyeknek segélyével tisztább fogalmat alkothatandunk magunknak a szegedi kudarczról. Mint azonban a már közlöttékből is láthatjuk, a meggyült újabb történelmi adat-anyag miatt Czimer elbeszélése gyökeres revisiót igényel. *Kropf Lajos.*

Ujoncz-fogadás 1757-ben. Magyar hazánk történelme iránt lelkesedő honfitársaim előtt bizonyára nem lesz egészen érdektelen egy, az 1795-ik évből kelt rendelet közzététele, mely fogalmat nyújt arról, hogy még ezelőtt 100 évvel is mily gond és mily szerep hárult főnemességünk egyike-másikára a hadviselés erkölcsi és anyagi föltételeinek megszerzésében, s mily intézkedések tétettek, hogy anyagi áldozataikkal bár, de «sem országnak törvényit, sem az emberiséget sértő módokkal» a «hadi sereget megsegítsék». Ezen, a nagy Napoleon elleni háborúk idejéből kelt rendelet a hazánk múlt századában jelentékeny történelmi szerepet játszó gróf Károlyiak egyik utódától *gróf Károlyi József* szathmári főispántól származik, ki cs. kir. kamarás, ezredes, a m. kir. helytartótanács titoknoka s ily módon a toborzott Szatmár vármegyei insurgents nemes seregnek vezére is vala.

A rendelet szövege a következő:

Báthori Tisztartoságnak! Circulare. Mlgos Groff eő Nagysága 7-ik Febr. 795-ik esztendőben 146-ik szám alatt költ Rendeletének foglalattya. A Köz Jó, és jelen valo Hadi Környűlállások hozzák magokkal, hogy Én is, ugy is mind Földes Ur, ugy is mind Fő Ispány a Katonaságra alkalmas Ifjakk megszerzésivel a Hadi Sereget megsegíljem: mire nézve rendelem azt, hogy Uradalmaimban lévő Tisztviselőim ezen igyekezete-met minden kitelhető, de sem Országunk Törvényét, sem az Emberiséget sértő módokkal elő mozdítani igyekezzenek.

Mely itt le irt Mlgos Groff eő Nagysága Rendelése, és szándéká-

nak Könnyebb móddal léendő telyesítésére az Károlyi kerületbéli Jóság-nak Fő Igazgató Hivatalya az alább meg irt jegyzetteket találta fel, egymint:

1-o. Minden Tisztartóság tudtára adván az alatta lévő all-Tisztekk ezen eő Nagyságának akarattyát, mindenek előtt nem tsak maga a Tisztartó, és az Ispányok, sőt a Helységbéli Papok, és az Ispányok által arra alkalmatosokk esmért Emberek által is, az Helységekben található Ifjuságot szép móddal, édes, és Ketségtető szovakkal arra birni igyekezzenek, hogy önként a Katonaságra induljanak, Eleikben adván

a) A Katonaságnak mostani időben nagy ditsőségét, betsületét, és szabadságát.

b) Erdemeihez képest kinek kinek személy válogatás nélkül a bizonyosan eő Felsőge által meg adandó jutalmat, sőt olyas esetekre, ha valaki szolgálat tételre alkalmatlanná válnék, eő Felsőgeinek irántok további Elelmekre kívántatokrul való atyai gondoskodását.

c) Eő Felsőgeinek azon Ország szerént kihirdettetett Kegyelmes akarattyát, mely szerint az ily önként Katonaságra menendő Ifjakat, ha a szükség, és Környűl állás ugy kívánni fogja, még a Háboru alatt is, meg szűnvén pedig a Hadakozás válogatás nélkül Honnyaiban, és lakó Helyeiben vissza botsájtya.

d) A Hazájokk, Rokonnaik, Birtokaikk ez által meg szerzendő Hasznát, és nyugodalmát.

2-o. Az Illyetén előszámlált Indító és Ketségtető okokkal és módokkal több napok alatt való próbáltatás után, hogy ha még is a Tisztartóság, és arra ki nevezendők nem boldogulhatnának nem szánnya eő Nagysága a Katonaságra vállalkozandó Személyekk Termete, és alkalmas voltához képest Hét, Tíz, Tizenöt, sőt husz forintokat is Parola Pénzűl a concernent Cassaibul ki adatni, azonban, hogy ennyi, vagy mennyi Parola Pénzt resolvált eő Nagysága, azt a Tisztekk ki ne jelentsék senkinek, hanem oly okossággal élyenek, hogy még a Feltser által valamely Ifju Hiba nélkül valónak nem találtatik, addig tsak két három huszasonként ha kívánni fogja Kész pénzt adjanak, minek utánna pedig approbálva lészen az Ifju, akkor is ha praetendálni fog Pénzt és okossan megeshetőnek láttya a Tiszt, a resolvált Summánál kevesebbel az olyat ki elégiteni igyekezzen.

3-o. Katonaságra alkalmas Ifjakk ketségtető módokkal, 's indító okokkal való megszerzése próbáltatása után, valamint Nagy Károlyban, ugy közelebb való Helységekben egy néhány Hajdu városiak Süvegekkel, Kardokkal provideálva verbunkképpen ki fognak állítatni, és minek utánna egy néhány Helységeket megjárnak, ugyan azok közül Nemes

Szathmár Vármegyében fekvő M. Uraság más jószágaiban is ki fognak küldetni; Ugy szinte más Ns. Vármegyékben fekvő ezen M. Uraság Jószágai béli Tisztartóságok is (az illető Ns. Vármegyéknél, vagy azok Vice Ispányinál meg tudván, azon Ns. Vármegyék Determinatioival nem ellenkezne-é ezen M. Uraságnak ebéli szándéka) magok kerülettyeibe ha az M. Uraság emberei közül arra alkalmas három négy Embereket olyanokat, kiknek a szükséges Tartáson kívül ebbéli Fáradságokért különösen fizetni semmit se kellessen, találhatnak, azokat kezek alatt lévő Helységekben Verbunk képpen járassák, ha pedig olyatén Embereket, nem szerezhethnének, úgy azokk szükséges Süvegeket, és Kardokat; az iránt ide Jelentéseket környülállás képpen meg tegyék. Az Ilyetén Verbunk képpen Járókra az Illető M. Uraság Tiszt viselő vigyázattal mellettek légyenek, 's azokk igazgatásatul függeni tartozni fognak, Helységrül Helységre a Szükséges Forspontokat nékiek ki rendelyék.

4-o. Minden Jószágba ki rendelendő verbuálonak, úgy Katonának bé állandó egy egy személyre naponként egy Czipó, melyel egy nap egy ember meg érheti, két itze Bor, reggelenként egy egy Pohár Pálinka, két font Hús applacidáltatik, azonban, hogy ezek kevesebbe a M. Uraságnak kerüljenek, az illető Tisztségek, a hol a M. Uraságnak más Buzája nintsen, az Malom vámbul bé jönni szokott Eletbül a Czipókat süttessék, a Bort pedig a M. Uraság Borából, úgy a Pálinkát is az Uraságébül, a hol pedig nintsen, gazdaságossan ordinare Pálinkát kész Pénzül vegyének a Tisztek, 's abbul számokra erogályanak; mivel mind azon által mind a Verbualokk, mind a Verbualandokk néha a Kortsmákon is meg fordulni szükséges léssen, azért a Tisztségek a Kortsmárosokkal úgy égyezzenek (melyet leg inkább a Tisztnek Szorgalmatos vigyázása, 's Jozan Itéllete meghatározhat) hogy az bé Verbualtottakk annyi — Italt adjanak, melyel jó kedvűek, de részegek ne légyenek; az illyetén elkelendő Bort vagy in natura az M. Uraságébül az Kortsmárosokk vissza adni igyekezzenek, vagy a hol az meg nem eshetik, a Kortsmárosokkal az el költ Bornak és árának specificatioját ki vévén, fizessék ki, és az Inspectoratusi Hivatalnak assignatio végett bé külygék.

5-o. Az Ifjuságnak Ketsegtetésére a Musika is nem keveset szolgálván, azért a Verbualok mellé a Tisztségek Helységenként musikusokat is fogadjanak, vélek egy egy napi fizetés iránt meg alkudván; mely Musikusok Bére abbul is ki telhetik ha tsak részében is, ha a mint puncto 2-o ki tétetett az eő Nagyságátul resolvált Parola Pénznek ki adásában okossan gazdálkodnak a Tisztségek, úgy az Tehén hus, Bor, Pálinka árának ki fizetésére is abbul gazdálkodhatnak.

6-o. Mivel akár mely Ifjunak Külső Tekintetebül nem láthatni

azt, ha vagyon-é valami hibája, mely miatt Katonaságba bé nem vétődhetnék, ahoz képest hogy a verbualando Ifjak több napokig még valamely testi Hiba nélkül valokk lenni bizonyossan meg nem tudattanak, a M. Uraságnak költségébe ne teljenek, azt mindenkor meg tartásák a Tisztségek, 's a dolgot úgy alkalmaztassák, hogy mihelyest 3. 4. vagy öt Ifjakat szereznek, azonnal valamely értelmes Feltser által a hol közelebb olyan találtatik visitáltassák meg, és a midőn általla annyi számuak Hiba nélkül valokk találtatnak, hogy érdemes léssen azokat Forspontonkon el küldeni, tehát egy egy Szekerem négyen, ötön, stationarul stationa M. Uraság valamely Tisztyével, vagy ha tsak Hajdujával, vagy más Józán Cselédgyével Károlyi várba küldettessenek. Az olyatén Késérő Hajdunak, vagy Cselédnek olyas Bér vagy Intertentio fog járni, a milyen szokott azokk ki járni, a midőn egyébféle M. Uraság dolgaiban valahová küldettettek; Az bé vérbuáltottakk pedig a 4-ik Punctumban ki tett Intertentio ki adatasson. Mivel pedig mind terhes, mind pedig a M. Uraságnak igen Költséges lenne Ns. Szathmár Vármegyén kívül fekvő Jozságokbul a Katonákk állottakat Károlyig béhozatni, azért ezen Punctumban ide feljebb meg irt mód szerént a Feltserök által aprobáltattak a közelebb található assentirozo Militaris Tisztségnak a Tisztartóság által resignáltassanak oly képpen, hogy azon Militaris Tisztségtől, a kinek a Katonaságra való Individiumok resignáltattak, minden ezen M. Uraság részéről administrált személyrül Irásbéli recognitio vétessen, 's a Károlyi Inspectoratusnak bé küldetessen.

7-o. Az Verbunk képpen járandokk Instructioul adják ki az Tisztségek, hogy ha valakit olyast fognak esmérni, a ki már ez előtt katonának állott volt, azomban az assentirozo Hadi Comissariusság, vagy más Ns. Vármegyék által valamely testi, vagy termeti hiba miatt vissza adatott, az olyast bé ne verbuálják, hogy haszontalanul reá Költség tétessen. Egyéb iránt M. Groff eő Nagyságának Kegyes rendelése azt tartván, hogy a Rabok, Koborlók, 's Excessivusok Katonaságra el fogattassanak; azért ha a Verbuálok valahol heverő, 's koborlókat találnak, nem külömben a Tisztek valakit valamely nem éppen igen tsekély excessusban érnék, az olyant egyébnémű büntetés helyébe Katonának adgyák.

8-o. Hogy pediglen a M. Groff eő Nagysága mind ezen Katonaságra valokk meg szerzése folyamattyarul, és elő menetelérül, mind pedig minden egy egy Tisztnek ezen állapotban téendő igyekezetérül bizonyossá tétethessen, Méltóztatott rendelni eő Nagysága, hogy minden tizenöt nap alatt minden Tisztartóság Tabbellaris Relatiot az Inspectoratusnak bé külgyön, melyben az már aprobálva lévő Katonának bé állott egy egy Személynek Kereszt, 's vezeték neve, esztendeje, kinek

kinek mennyi Parola Pénz adattatott, és kiket nevezet szerint melyik Tisztye ezen M. Uraságnak bé verbuáltatott légyen, mind ezek azon Tabbellába specificé bé írva légyenek, mely Tabella is minden tizenöt nap mulva Pestre Eő Nagyságához Károlybul fog által küldettetni.

9-o. A Katonaságra való Ifjakk választásában arra figyelmezzenek, 's vigyáztassanak a Dlis Tisztségek, hogy az olyas, a kinek növésehez reménység vagon öt Schuck, 's Két Czolot, a ki pedig már nem fog nővni, öt Schuck három Czol, és Két Strihet meg üsse. Esztendeire nézve 15 esztendón alol, 36-on felül való Személy bé ne vétessen, ha tsak az Assentirozo Tisztség mást nem mond.

Mind ezen eddig leirva lévő utasítások szerint, a mely Tiszt Vise-lők magok szorgalmatosságát ki mutatni, és a Katonaságra való több számu Ifjakk meg szerzését tárgyazo felyebb leirt M. Groff eő Nagysága Rendelése telyesítésében, 's ily hasznos igyekezetének elő mozdításában telyes iparkodásokat nyilvánosságossá tenni fogják, ugyan az elől meg irt napon költ rendelése erejével méltóztatott Eő Nagysága oly Kegyes Igé-retet tenni, hogy az olyatén M. Uraság Tisztyei vagy elébb való Tisztsé-gekre való elő mozdításokat, vagy más egyébnémű érdemekhez képest való meg Jutalmazást várhatnak, 's ezeket bizonyosan meg nyerni is fogják. Consignatum Karolini 28-a. February A-o 1795. Extradat per jur. D. Notar. Emer. Vizi.

Közli: *Léveles János.*

I. Lipót patense a fényűzés ellen 1686-ban. Az aláb-biakban közlendő rendelet nem vonatkozik ugyan szorososan a hadse-regre, de bizonyos, hogy a katonai egyenruházatra, annak egyszerűsíté-sére, befolyás nélkül nem maradt s így bennünket, katonákat is érdekel.

I. Lipót nemsokára trónra lépte után «megszomorodott szívvel» tapasztalta, hogy országában roppant fényűzés kapott lábra, mely nem csak a ruházatban, de más irányban is mindenütt nyilvánul, s nem csak «Isten haragját kelti föl, de számosan kedves alattvalói közül, még az előkelőbbekből is, e miatt javaikban hirtelen megfogyatkoznak, sőt sze-génységbe sülyedének».

A császár, alattvalói jólétét szíven hordván, «kegyelmesen intézke-dett e káros visszaélés megszüntetésére», országai számára «bizonyos policziális rendeletet», az úgynevezett «fényűzés elleni patenset», bo-csátván ki.

E patens¹⁾ a bécsi udvari kancelláriához van intézve s a fent már érintett bevezetés után következőkép folytatattik :

¹⁾ Kézirat Frigyes főherczeg «*Albertina*» könyvtárában.

„ Kiváltképen való szükséges dolognak itéltük tehát, hogy a mostani szomorú időkben és nagy pénzszükségben, amikor mindenkinek inkább az egyszerű életmódot, a jó és kifogástalan erkölcsöket kellene inkább szem előtt tartani, semmint a tékozlást, a lábrakapott fényűzés megszüntetésére törekedjünk s mindent jól megfontolván, jelen patensunkat kiadjuk.

Először is, nyilvánvaló levén, hogy a drága ruhák és egyéb fényűzés miatt sok család és vagyonos ember javaiban megfogyatkozott, sőt egészen tönkre jutott, szükségesnek találtuk mindenkinek és általánosan megtiltani, hogy egészen aranyból vagy ezüsből készült holmit, vagy oly arannyal és ezüsttel átszőtt vagy diszített szövetet, melynek rőfje 6, 8 vagy még 10 forintnál is többbe kerül, viseljen.

Azonképen tilosak az egészen aranyból vagy ezüsből készült zsinórok, csipkék, sujtások, rojtok és hímzések, melyek rőfje 3, 4 vagy még 8 forintnál is drágább.

A selyemcsipkék, bármely színűek legyenek, melyek rőfje 1, 2 vagy 3 forintnál drágább.

Azonképen a selyem szalagok és zsinórok, melyek rőfje egy birodalmi tallérnál több, mint nem különben a finom fehér (brabanti) csipkék, melyek gallérokra, kézelőkre, főkötőkre, nyakkendőkre és kötényekre használatnak, és pedig közönséges viseletre, ha azok ára rőfönként a 6, 8 és 12 forintot, diszítésekre, ha a 15—20 forintot meghaladja.

Továbbá a garnitúrák (gallér, betét, kézelő), úgy a férfiaknál, mint a nőszemélyeknél, ha azok értéke az előbb említettnél nagyobb.

Azonképen a bársony, selyem és brokát ruhaszövetek, melyek rőfjének ára 4, 5 vagy 6 forintnál magasabb.

Tilosak továbbá a drágán diszített, arannyal és ezüsttel kiveret kocsik, bársony lószerszámok, bársony kocsipárnák, bársony koci- és lótakarók.

Miután pedig tapasztaltuk, hogy nemcsak a ruhákban, de más dolgokban is, különösen a nagy és költséges ebédekben, vendégségekben s az étkezésben egyáltalán, a költségek a szükséges mértéket messze meghaladja:

Azonképen tilosak a drága sütemények, az édes és drága torták, a drága czukorfélék; nem különben tilos a nagy pénzben való játék, a sok cseléd és sok ló tartása, melyek alattvalóinknak vagyonát apasztják és nekik kárt okoznak.

Mindenkit összesen és egyenkint figyelmeztetünk, hogy ezen atyai gondoskodásunkból kifolyó intésünket megszivlelje, s ne tegye szükség-

gessé, hogy ezek miatt különös rendszabályokhoz, vagy épen büntetéshez legyünk kénytelenek folyamodni.

Övni akarunk ezuttal egyszersmind mindenkit, hogy oly czimeket, rangot, előnevetek stb., melyek őt születésénél vagy állásánál fogva meg nem illetik, ne használjon.

Hogy pedig minden nagyobb rendre helyeztessék, *három osztály* megállapítását tartottuk szükségesnek :

Az *első osztályba* tartoznak hű főuraink, hadseregünk főbbjei, a főnemesség, továbbá valóságos titkos tanácsosaink.

Ami az egyházi rendet illeti, attól elvárjuk, hogy önként is kellő mérsékletre törekszik s nem fog arra okot szolgáltatni, hogy ellene szintén valamely a dolgot orvosló rendszabályra legyünk kényszerítve.

A *második osztályba* a köznemesség tartozik, a *harmadikba* a polgárság s más hasonállásúak.

Amint pedig megkívánjuk, hogy a császári udvarunkhoz tartozó, vagy ott időnkint tartózkodó férfi- és nőszemélyek az udvar számára rendszeresített, könnyen felismerhető, viseletet hordják s főuraink, ministereink és egyéb tanácsosaink az udvari viselethez hasonló ruházatot hordanak, azonkép a méltányos különbségek feltüntetése céljából meghatározzuk, hogy:

az *I. osztályhoz* tartozók kizárólag jogosítvák: a nyitott ujjak, a főntebb említett legmagasabb árú gazdag szövetek, arany-, ezüst-, selyem-, csipke- és zsinór-neműek, bársonnyal bevont kocsipárnák, németalföldi bársony- és damascusi bútorok és szőnyegek, a kocsikon belül és kívül az aranszegek használatára. Ugyancsak jogosak cselédek libériáján, melyeknek belföldi posztóból kell lenni, selyem sujtást, legfeljebb két sorban s 2 ujjnyinál nem szélesebbet, de arany és ezüst nélkül, vagy a selyem sujtás helyett bársony hajtókát alkalmazni; a kettőt egyszerre azonban nem. Saját díszruhájukon kétsoros, a tanácsüléseken való megjelenésre szolgáló köpenyeken legfeljebb két soros, egyéb közönséges ruháikon pedig egy soros csipkediszítést alkalmaztathatnak, de fölösleges egymásra hajtogatás nélkül.

A *II. osztályhoz* tartozók a díszes szövetekből, csipkékből, zsinórzatból stb. csak a legolcsóbb árúkat, a kevesebb értékű posztókat, szőnyegek és bútorokat használják, a kocsik belsejét bőrrel vagy belföldi posztóval vonják be; drága ékszerek, kövek stb. hordása nekik szintén tilos.

A *III. osztálybeliek* a selyemszövetek, csipkék és selyem zsinórzatok használatától tartózkodjanak, cselédeiket libériába nem öltöztethetik s csak bőrrel bevont kocsikat használhatnak.

Miután pedig e rendelkezések üdvös hatása attól függ, hogy be-

tartatnak-e vagy sem, erre alkalmazott egyének fognak a dologra felügyelni s a rendelet átlágóit feljelentvén, ellenök rövid úton való büntető eljárás foganatosíttatik.

Hogy pedig a rendelet hatása más úton is biztosíttassék, a szabók, ruhakereskedők, zsidók, ruhakijavitással, szövetgyártással foglalkozók stb. szintén felügyelet alá helyezendők. A rendelkezések ellen vétő zsidók a városból, sőt az országból is kiutasítandók, mások iparjogukat és polgári jogaikat veszítik s egyébként is büntethetők. Hasonló eljárás alá esnek a selyemhímzők, festők, kocsigyártók s egyéb mesteremberek, nemkülönben a szakácsok, szakácsnék stb. ha tudva e rendelkezések ellen vétének.

E rendelet 1687 január 1-én lép életbe.

Kelt Bécsben 1686 július 10-én, római császárságunk 28-ik, magyar királyságunk 31-ik, cseh királyságunk 30-ik évében. Lipót s. k. Ad mandatum Sacr. caes. regiaeque Majestatis proprium Carl Maximilian Graf von Thurn. I. v. Tam.»

Nem ismeretes, hogy Lipót császár e gyámkodó pátense Magyarországra is kiterjesztetett-e vagy sem; ily alakban bizonyára nem, mert Magyarországon ilyen, törvényekben nem gyökerező pátenseknek hatálya nem volt; de hatott tán az udvar példája, mert egykorú arcképeken valóban észrevehető, hogy a díszruhák, nemzeti öltözetek, férfiak és nők öltözéke bizonyos keresett egyszerűséget mutat.

Ugyanez áll a haderő tisztikarának ruházatára nézve, melyet egyébként még külön rendeletek is szabályoztak.

A fényűzés ellen hasonló rendeleteket később még III. Károly és Mária Terézia is bocsátottak ki, hogy a mindinkább terjedő spanyol és francia divat útját állják.

Nagyobb hatása azonban e rendeleteknek, még sem volt. Ha az embereknek volt pénzük, cifrázkodtak, ha nem volt, egyszerűbben jártak. A későbbi uralkodók e gyámkodás czéltalanságát belátva, a fényűzés elleni pátensek kiadásától — már csak az ipar és kereskedelem felvirágzása érdekében is — tartózkodtak.

Művelődéstörténeti szempontból azonban e patens mégis kiválóan érdekes.

—y.—

Varkocs György és Salm Miklós levelei Bártfa és Lőcse városokhoz, 1542- és 1550-ben. I. Varkocs György levele Bártfa város tanácsához, 1542 szept. 13. Legkészségesebb szolgálatomat ajánlom kegyelmeteknek. Tiszteletreméltó, bölcs és kiválóan kedves uraim és barátaim! Ha Isten kegyelméből dolgokat jól megy, annak szív-

ből örvendek. Vettem hozzám intézett soraitokat. Azon kívánságtokra, hogy mi történik itt és mi ujság vagyon, sietek válaszolni. A választófejedelem ő Kegyelmének az a terve, hogy itt Vácznál átkelven a Dunán, a következő napokon az itteni lovas és gyalog hadi néppel Pest előtt táborozzon és ezt a Mindenható segedelmével megtámadja és elfoglalja; esetleg, ha lehet, itt megütközzék az ellenséggel. Azt is mondják, hogy a ruméliai béglerbég 40,000 törökkel Zimonyba érkezett. A választófejedelemhez erdélyi követség is érkezett az országból, a városokból, a királynétól; bölcs és derék küldöttség. Ezek voltak: Báró Benedek, Horváth György, Kendy Ferencz és Haller, hogy az egész ország végett tanácskozzanak a királyi Felséggel (Ferdinánddal). A mindenható Isten nyújtson nekik segedelmet és áldást.

Németországban a Braunschweigi hercezet elűzték birodalmából. — A király is a császári hatalom nagy haderejével a hiszpániai királyi birodalomba tört. A királyi felség jól érzi magát, habár csata van is kilátásban; adjon Isten sok szerencsét hozzá.

A francia király legifjabb fia egy másik nagy sereggel a Németalföld egyik városa előtt állott egy hónap óta; áruulás folytán rohama visszaveretett; erre aztán amazok kirontottak és elvették minden agyúját, levágtak 2000 embert; és így ismét megfutamodott.

Szintúgy lekaszabolták Németalföldön a királynak 15,000 francia lovasát is. Ez sok millió aranyába került a csász. Felségnek, ezért is jövő tavasszal személyesen szándékozik a kereszténység segítségére jönni. Kelt: a váci táborban 1542. szept. 13. Georg Warkotsch, Feldmarschall s. k.

II. Varkocs György levele a lócseiekhez, 1542 aug. 31. Megkaptam leveleteket e hó 25-én, melyben a hadi események iránt kértek tájékoztatást. Erre nézve annyit válaszolhatok, hogy a brandenburgi választófejedelem nagy számú gyalog és lovas birodalmi hadi néppel, valamint a magyar és osztrák országok hadaival és a pápa ő szentsége segélyhadával és az egész hadsereggel itt gyülekeznek. A mint ezt mind szememmel láttam, hogy aztán e nagy haddal és még azokkal, kiknek e napokban Bécs felől kell érkezniök, lefelé induljon, hogy Budát és Pestet, a mint az majd legalkalmasabbnak látszik, megtámadja.

Hasonlókép érkeztek a török felől némely hírek; hogy a török császár ez éven nem száll hadba személyesen; azonban hírlik, hogy béglerbégje és Rusten pasa mintegy 30,000 ember fölött rendelkezik és valószínű, hogy az esetben, ha Budát körülfognánk, ennek fölszabadítására odasietnének; reménylem azonban, hogy ez a kereszténység tervét nem fogja megakadályozni. Ő királyi Felsége is annyira rendbe hozta a

német szent birodalom segítségét, hogy kívánságára pár éven keresztül szükség esetén a legközelebbi országok, mint Bajorország, Sváb- és Frankország és mindazok, melyek Csehországgal és Sziléziával határosak, még azon kívül, a mint már eddig is küldöttek, 20,000 gyalog és 4000 lovas katonát fognak küldeni.

Az osztrák tartományokban is el van rendelve a hadbaszállás ügy, hogy a hadak, mihelyt felszólíttatnak, rögtön készek legyenek a bevonulásra. Ezenkívül a királyi Felség, úgy hírlík, elindult Nürnbergből, hogy közelebb jöve, személyesen vegye át itten az ügyek vezetését. Ezt Nektek, mint bizalmas jó barátimnak tudomástokra hozom, hogy megismerjétek körülbelől a viszonyokat, hogy így szolgálatotokra legyek.

Kelt, az Esztergom melletti táborban, 1542 auguszt. 31. Georg Warkotsch, Feldmarschall s. k.

III. Gróf Salm Miklós Lőcse városához, 1550 július 1. Legkegyelmesebb Úrunk, a római királyi Felség mult június hóról Peurbachból keltezett egyik parancsából sajnálattal értesültem a várostokat ért balsorsról; ¹⁾ mely miatt, különös nagy részvéttel vagyok Irántatok. És miután félni lehet tőle, hogy e némű szorongattatásokban Kassa városa, vagy más, várostoknak vagy ő Felségének rossz akarói részéről szegyen és kár okoztathatnék Nektek, ő Felsége azt parancsolta, hogy rendeljek segédőrséget, kapuitok és várostok megóvására. Ezt is, mint sok más egyebet is, szívesen tenném, ez idő szerint azonban nem rendelkezem ő királyi Felségének várőrségei között német hadi néppel, a melyet odaküldhetnék, csakis magyar gyalognéppel, számra mintegy 50—60 ember, kik azonban szintén kegyes és becsületes lelkűek; ezeket kiutalom számatokra és ha hajlandók vagytok őket elfogadni, kézbesítsétek a mellékelt írást ²⁾ Horvátovitsnak, ő királyi Felsége kapitányának, ki jelenleg Léva vagy Gyarmath körül lesz található. A mit e végett neki írtam, a mellékelt másolatból kiolvashatjátok.

Azonban szükséges, hogy egy alkalmas egyént küldjetez hozzá, a ki megtudja a legrövidebb útát hozzátok mutatni. Bécs, 1550 júl. 1. N. G. Z. Salm.

IV. Gróf Salm Miklós Lőcse városához, 1550 júl. 9. Fogadjátok szívélyes üdvözetemet és azon jó kívánságomat, hogy a mindenható Isten vígaszt és segedelmet nyújtson Nektek a Rátok mért csapás miatti

¹⁾ 1550 június havában Lőcse városát a tűzvész majd teljesen elpusztította. Ekkor pusztult el a levéltár is, minélfogva a legrégebb okiratok csak 1550-ből származnak.

²⁾ A csatolmány hiányzik.

nagy szomorúságban, melynek nagyságát körülményesebben követetek által nekem átszolgáltatott soraitokból értettem meg. E közleményben arra is kértek engem, hogy ezt előterjesztve, kegyes és jóságos királytok ő Felségénél számotokra legmagasabb királyi kegyét és segélyét pénzzel és néppel várostok megőrzése és újraépítéséhez kieszközöljem. E bizalmas kérelmetek folytán elláttam követeteket minden szükséges utasítással, habár ismerve kegyes uralkodónc élénk részvétét, melyet alattvalói iránt mindenkor tanúsít, azt egészen fölöslegesnek is találtam. Hogy várakozástoknak miképen feleltem meg, azt a mellékelt másolatból tudhatjátok meg.¹⁾

A mi várostok őrizetét illeti, úgy rendelkeztem, hogy ő királyi Felségének egyik *Móré Gáspár* nevű kegyes és őszinte lelkű kapitánya 100 trabanttal, továbbá egy másik *Nagy Benedek* nevű 40 huszárral hozzátok induljon; a trabantok falaitok és kapuitok, a többi csapatok pedig földjeitek megőrzésére legyenek, hogy gabonátokat nyugodtan betakaríthassátok. Ezeket ő királyi Felsége rendesen meg fogja fizetni, hogy okuk ne legyen Nektek alkalmatlankodni, a mint ezt nekik szigorúan meg is tiltottuk. Addig maradjanak Nálátok, a míg szükségtok van éberségetekre.²⁾ Arra az időre pedig, míg ezek hozzátok érkeznek, szólítsátok fel a többi városokat, hogy hagyják Nálátok trabantjaikat.

Ezenkívül nevezett Moré Gáspár kapitánynyal küldök számotokra 500 magyar forintot. Ezt saját pénzemből adom kölcsön nektek. Ezen pénzzel erősítsétek meg, fedjétek be és javítsátok ki újra várostok falait. Remélem és ki is akarom ő királyi Felségénél eszközölni, hogy Irántatok való kegyből ő fizetteti ezt nékem vissza; ha ez be nem következne, használjátok ez összeget egy teljes esztendeig mindenféle kamat nélkül és fordítsátok azt saját hasznotokra belátástok szerint, ezen szorongatástokban. Semmit se kételkedem, hogy aztán, nekem gyarló embernek, meg fogtok fizetni. Mindezt nem akartam hozzám intézett, bizalmas kérelmetekre megtagadni, ha ugyan ezzel valamennyire vígasztalástokra

¹⁾ A csatolva volt másolat hiányzik.

²⁾ Ezen ígéret daczára Salm Miklós már 1550 auguszt. 23-áról szóló levelében felszólítja a várost, hogy miután az aratásnak vége, Móré Gáspár embereire pedig másfelé van szükség, e csapatokat engedje tovább vonulni; hozzá teszi azonban, hogy azon esetre, ha még szükségök lenne rájuk, 15—20 ember visszamaradhat közülök. Egy ugyanazon évi szeptember 20-áról keltezett levélben pedig megtagadja a löcseiek az iránti kérelmének teljesítését, hogy ezen hadi nép télen át is Lőcsén maradjon, azzal okadatolván, hogy Móré Gáspár embereire másfelé nagyobb szükség legyen.

lehetek. Titeke s mindnyájunkat Isten kegyelmébe ajánlva kelt: Pozsony, 1550 július 9. N. G. Z. Salm.

A lőcsei városi levéltárból közli:

Geöcze István.

A pátlülesei ütközet, 1658 július 6-án. Részlet Márki Sándor «Aradmegye és város története» című munkája II. kötetéből. Május közepén híre érkezvén, hogy *Gurdsi Kenán*, budai pasa, csakugyan megindult Jenő ellen, a fejedelem (II. Rákóczy György) május 27-én kijelentette hogy csupán úgy mond le újra, ha egyebek közt arról is biztosítja a szultán az országot, hogy Jenőt bántani és elvenni nem fogja. A Kenán támadásában bízó gyulaiak már május második felében elportyáztak Jenő alá. — Egyszer el is hajtottak onnan 250 lovat; május 23-án azonban nem sikerült ilyen jól a vállalkozásuk. A jeneiek kitörtek, a gyulai alajbéget három híres agával s több tiszttel együtt levágták, míg közülrök csupán egy esett el és három sebesült meg. Ilyen nyugtalanító hírekre azonnal fegyverkezni kezdett a fejedelem június elsején már Jenő alatt állott hadaival. Nem pénzzel akarta megtartani, mint a volt fejedelem — Rhédei — tanácsolta neki, hanem népe erejével, vitézségével. Haller Gábor a mezei katonasággal lévén, *Ujlaki László* alispán vezette a vár védelmét. Nagy sürgetésére Gyulai Ferencz, váradi kapitány, már május 26-án 200 lovast küldött át a szokatlanul megáradt Kőrösön s maga a fejedelem is azt hitte, hogy Jenő alatt lesz a döntő csata, mert a sarkadiak hírei szerint a budai vezír Gyula közéletében, Mező-Megyernél, ütött tábort. Úgy hitték, egyenesen Jenőre akar csapni; de azt is rebesgették, hogy Aradon át Temesvárra bocsátja hadait s ő maga Gyulán akarja bevárni az erdélyiek béke-ajánlatait.

Május végén azonban már Lippa alatt állt a vezír s 31-én a temesvári pasa és ezer lovassal az esztergomi bég is csatlakozott hozzá. Most, tehát *június 3-án*, a fejedelem elszállt Jenő alól s egy ideig Biharban igyekezett növelni seregét. 19-én ismét Csúcsán volt. ott töprengvén, ne menjen-e Jenő felé az «ebekre»; 29-én azonban már ismét Jánosdon szállította táborba fizetett hadait. Ott értesült róla, hogy a jeneiek megütötték a vezír előőrseit, tábora szemeláttára elfogták Haszán lippai alajbéget, ki Rhédei Ferenczet csak imént kecsegtette fejedelmi bottal, karddal és kaftánnal, rabságba ejtették Mehmed agát öt törökkel együtt s mindet lefejezték. A jenei gyalogságnak egy másik csatájában a históriás énekekben emlegetett *Kádár István* egymaga három törököt vágott le.

Mivel Rákóczy úgy értesült, hogy a vezér július 6-án egyenesen Jenőre támad, meg akarta előzni őt. Alig érkezett tehát hozzá *Szuhay*

Mátyás, kállói kapitány a hajdúkkal s az ónodiakkal, Jánosdról *június 27-én* megindította hadait. Jenő közelében azonban nem találván ellenséget, még az őrség egy részét is magához vette s *július 4-én* már a Csiger vizéig nyomult előre. Onnan 1500 lovassal Szuhayt küldte előre, hogy megtudja, Lippáról nem vonúl-e vissza Temesvárra a török; mert ha elvonúl, 6-án egyenesen Arad várát kívánta megostromolni. Portyázásra küldött egyéb hadai másnap eredménytelenül tértek vissza Arad alá, hova eközben ő maga is elérkezett. Arad ostromával akarta a Maros jobb partjára áteselni a törököket, kiket a lippai jól megerősített hídon, vagy a nagyon megáradt Maros más pontján átkelve, nem támadhatott meg.

Az aradi palánk török őrsége lövésekkel fogadta a fejedelmet. Mivel azonban a túlnyomó erő ellen a törökök nem tarthatták Aradot, odahagyták azt, mire a fejedelem azonnal felgyújtatta a várat. A futó törökök s Arad fölcsapó lángjai azután Kenánt is arra bírták, hogy Lippáról kimozduljon, a magyarok pedig rendkívüli örömmel fogadták azt a hírt, hogy végre megütközhetnek a törökkel s eléje indultak Pálülése felé.

Az ékalakban felállított magyar sereg jobb szárnyát *Gyulai Ferencz*, váradi főkapitány, vezette a fizetett katonákkal első sorba rendelt *Barkóczy Istvánnal* együtt; a balszárnyon *Szuhay Mátyás*, kállói kapitány alatt a hajdúk foglaltak helyet, az első sorba azonban, *Keresztes András* parancsnoksága alatt, itt is a fizetett katonák kerültek. A tüzérséget *Gandy András* vezette. Legszélről *Ebeni István* tábornok és *Bakos Gáspár* alatt szintén fizetett katonák őrizték a sereget oldal-támadások ellen. A török sereget az egri pasa és az esztergomi bég vezette, míg maga *Kenán*, a budai pasa, a lippai, helyesebben pálülései szorosnál, a janicsárok, a tűzérekek és 800 lovas élén fedezte a menetet, melynek czélja Jenő vár meglepése lett volna. Most egy bokros helyen, sánczok s egy dűledezett kőfal által védve, állapodott meg. A harczot délelőtt 10 órakor a törökök előhada kezdette meg. A magyar sereg balszárnya azonban mindjárt kezdetben olyan erővel ütött a törökök jobb szárnyára, hogy az megfutni kényszerült, mire *Barkóczy* alatt a jobb szárny is üldözni kezdte. A pálülései szorosban azonban, hol a törökök legrendesebb katonasága állott, szembe fordult a futó had, mire makacs és elkeseredett küzdelem fejlődött ki. A főparancsnokságot *Ebeni István* vette át, ki attól tartva, hogy az üldözés hevében felbomlott hadi renden a hirtelen egybeverődött törökök áttörhetnének, Gyulai segítségével rendezni s e végből kissé hátrább vezetni iparkodott seregét. A janicsárok az ágyúk gyilkos tűzénekek védelme alatt valóban heves támadást intéz-

tek a magyarok ellen; viszont azonban Gandy is igen beves tüzelést kezdett az erdőségben kitünően elhelyezett ágyútelepéből, és oly pusztítást vitt véghez a törökök tömött soraiban, hogy ennek láttára a magaslatok megszállására kiküldött magyarság lelkesedve és villámgyorsan csapott le Kenán hadaira s így bekerítve valóságos mészárlást vitt véghez benne. Négy óra tájban már csapatonként menekedett a török katonaság s lelkendezve futott Lippa felé, hova az elsők között érkezett Kenán pasa, ki a csatát idáig egy dombról szemlélte. Háromezer török holtteste borította a Pálüléséről Lippa felé vezető utat; elesett maga az egri pasa és az esztergomi bég is, Haszán pasa, a budai tihaja pedig fogóságba jutott, míg sokan a Maros hullámaiban találták vesztőket. Három nagyobb ágyún kívül, zsákmányul számos társzekeret és 200 foglyot ejtettek a magyarok, kiknek ez a győzelme csupán húsz ember életébe került. Az elesettek közt volt *Forray János* hadnagy is, az Arad vármegyében utóbb nagy szerepet játszott Forray-család alapítója.

Várallyai Lőrincz, a fejedelem udvari prédikátora, a mint megszünt az üldözés, melyet a megeredt záporban, az ingoványos, cserjés földön úgy sem folytathattak sokáig, azonnal istentiszteletet tartott s az egész sereg buzgón énekelte a hálaadó zsoltárokat.

Mely napon capitulált Nagyvárad 1692-ben? Kropf Lajos tisztelt barátom a Hadtörténelmi Közlemények m. évi októberi füzetének 548—550-ik lapján Nagyvárad 1692-ik évi capitulatiója napjának meghatározásán fáradozván, némely dologra nézve felvilágosítást vár tőlem, a ki e dologgal, Bunyitay Vincze alkalmi dolgozatának bemutatásakor, szintén foglalkoztam.

E felvilágosításokat a következőkben adom :

Bunyitay a kérdésben forgó újabb munkájában a nyugati várkapu fölött levő felírásról egy szót sem ejt, ép úgy nem idézi közvetlenül Hasslingen Tóbiás vezérőrnagy diariumát, mely a visszavétel napját — a felirattal ellentétben — június 6-dikára teszi.

De kétségtelen, hogy azon jobb meggyőződésre jutott, miszerint a vár visszavételének napja nem június 6-dika, hanem *június 5-dike*. E meggyőződésre, úgy vélem, egyrészt a bécsi cs. és kir. hadi levéltár kiadványai vezették, másrészt a Nagyvárad visszavételének emlékére vert érmek.

A cs. és kir. hadi levéltár ugyanis a visszavételt, Hasslingen naplója daczára, *június 5-ére* teszi; hogy mely okiratok alapján, az előttem nem ismeretes, egyet kivéve, s ez: *Ausführliche Relation der Stadt und Festung Grosswardein sammt umständlicher Beschreibung, wie solche*

von den kayserlichen Völkern beschossen und den 5. Juni dieses 1692 Jahres völlig erobert worden». E kézirat forrás a Czernin grófok neuhausi (csehországi) levéltárából került a cs. és kir. hadi levéltárba és az egyedüli, melyet a Mittheilungen 1877-ik évfolyama Hasslingen diariuma mellett idéz.

A Mittheilungen különben a visszavételről szó szerint a következőket mondja :

«Am 31. Mai flog die im Graben gelegte Mine mit solchem Effecte auf, dass ein grosser Theil des Walles in den Graben stürzte und denselben fasst ganz ausfüllte. *Bis zum 3. Juni* war die Bresche gangbar gemacht und schon alle Anstalten *zum Sturme für den 5.* getroffen, als die Türken, die Vergeblichkeit weiteren Widerstandes erkennend, *am 5. Juni die weisse Fahne aufzogen.*

Am selben Tage wurde noch die Capitulation unterzeichnet und die Bresche nebst dem Hauptthore mit 600 Mann unter Obrist Graf Schlick besetzt.»

Ezen közlemény szerint, melyet illetékesebbnek kell tartanunk, mint akár Rycaut könyvét, akár a Theatrumot, nemcsak hogy az egyezmény aláírása történt még június 5-én, de sőt a vár tényleges megszállása is, miután az akna által okozott nagy rés és a főkapu a császáriaknak még június 5-én átadattak.

Ez eljárás tényleg megfelel az akkori szokásoknak, melyek szerint az átadandó vár egy-két kapuja a capitulatio *főbb* pontjainak megállapítása után átengedtetnek még akkor is, ha némely részletek talán még függőben is maradtak volna.

A jelen esetben különben még figyelembe veendő, hogy a capitulatio-okmány a harczó felek által nem *közösen* szerkesztetett, hanem a törökök által kiállított és aláírt — sokszorosan közölt — okiratban a törökök a capitulatio pontjait — bár előleges szóbeli megegyezés alapján — felajánlják.

Bunyitay könyve szerint a törökök a szóbelileg megállapított capitulatiót még *június 5-én* írásba foglalták, de csak másnap, azaz június 6-án, adták át Heisternek, ki a megadás föltételeit eszerint *írásban* szintén csak 6-án fogadta el, a maga részéről még további négy pontot toldván hozzá.

Így aztán érthető az, hogy Hasslingen a visszavételt, a szerződési okmány Heister által 6-dikán fogadtatván el, június 6-dikára tette, érthető továbbá az is, miért vannak az okmányon csak török aláírások ; a másik fél — Heister — aláírása a codicilluson van.

Miután azonban a törökök a várost június 5-dikén nemcsak fel-

ajánlották, az egyezményt szóbelileg megkötötték, de a vár főbejáratai a császári csapatok által június 5-én tényleg meg is szállattak, a *visszavétel napja kétségtelenül június 5-dike*, s az volna még akkor is, ha az írásbeli szerződés bármely későbbi napon állítatott volna is ki.

Hogy a visszavétel napjaként valóban *június 5-dike* tekintetett, bizonyítják mindezekon felül még a visszavétel emlékére készült érmek' melyekből a Magyar Nemzeti Muzeumban kettő van s melyeken — valamint az állítólag még létező fából faragott érmen is — a visszavétel napjaként mindenütt június 5-dike áll.

Úgy véljük, hogy Rycaut és Cantimir ellenében ezek elegendő bizonyítékok.

Horráth Jenő.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

A hadügy fejlődésének története. Irta *Bárczay Oszkár*. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóvállalatának 1895-ik évi illetménye. Budapest, 1895; két kötet, VIII. + 350 és 678 lap. 68 és 135 szöveg-ábrával és 2 melléklettel. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Ára a két kötetnek 6 frt.

Bárha *Bárczay Oszkár* munkáját nem a katonai szakkörök számára írta, hanem célja inkább az volt, hogy a hadi tudományok elemeit a nagy közönséggel megismertesse, munkáját mégis leginkább és legszívesebben a katonák fogják olvasni, mert belőle közvetlen hasznot vonnak.

A szerző maga is katonaviselt ember lévén, még pedig azok közül, kik maguknak a katonai tudományok minden ágában bő és alapos ismereteket szereztek, kiválóan képesített arra, hogy tollát a hadi tudományoknak szélesebb körben való terjesztésére felhasználja, s midőn ezt teszi, nemcsak a hadtudományi irodalmat gyarapítja érdemes munkával, de egyszersmind hazafias kötelességet teljesít.

Örömmel üdvözljük tehát munkáját s ajánljuk bajtársaink figyelmébe; széleskörű tudással megírt mű ez, melyet mindenki élvezettel és haszonnal forgathat, képezvén czélszerű kézikönyvét a hadművé-

szet fejlődése történetének, a legrégebb időktől a legújabb korig, különös figyelmet fordítván a magyar hadügyre, melyet összefüggőleg, egy terjedelmes, 200 oldalt meghaladó fejezetben tárgyal.

Kötelességünknek tartottuk ezeket már előlegesen is elmondani, mielőtt a könyv részletes ismertetésébe fognánk, melynél különben arra szorítkozunk, hogy tartalmát felsoroljuk; mert ha minden fejezetével külön akarnánk foglalkozni, ismertetés helyett egész tanulmány fejlődnék belőle; már pedig mi azt óhajtanók, hogy bajtársaink ismerkedjenek meg magával a könyvvel, mely arra valóban érdemes.

A hadügy fejlődésének története — bár két kötetre van osztva — inkább összefüggő egész s ha mégis megosztani akarjuk, akkor az első részt nem az első kötet, hanem az első öt, a hadügy fejlődésével általánosságban, tehát minden nemzetre kiterjedőleg foglalkozó fejezet képezi, a második részt a hatodik fejezet, mely a magyar hadügyet foglalja magában s mely önálló egészet képez.

Ez utóbbi beosztást követve, az *első rész* rövid bevezetés után mindenekelőtt a görögök, azután a rómaiak hadművészetét tárgyalja, kiterjeszkedvén a hadak szervezetére, a harcászatra és hadászatra, a katonai nevelésre, a hadkiegészítő módokra, a megerősített helyek építésére, azok védelmezésére és megtámadására, a fegyverekre és a hadi gépekre. A görögöknél behatóan foglalkozik szerző a macedon hadművészettel és Nagy Sándor időszakával, a rómaiaknál a legio harczmódjával, a római erődítéssel, táborral, útépítéssel és gyarmatüggyel. Ezek után rövidebben tárgyalja a nyugat-római birodalom romjain keletkezett államok és a népvándorlásban szerepelt népek (kelták, gallusok, byzantziak, arabok, frankok, normannok stb.) hadügyét a keresztes háborúkig. Ezzel az első kötet véget ér.

A második kötetben megismerkedünk az európai (francia, angol, olasz, német, spanyol, lengyel, orosz) s a velük érintkezésbe jött keleti népek (mongol, tatár, török) hadi szervezetével, hadviselési módjával, a várakkal és azok vívásmódjával, továbbá a fegyverek és hadi gépek fejlődésével, a puskapornak hadi célokra való alkalmazásáig. Ezután következik az újkori fegyverek tárgyalása, a várépítés és várharcz fejlődése, majd a hadszervezet ügye és a hadviselés története a legújabb korig, különös figyelemre méltatván a sziléziai háborúk folyamán Nagy Frigyes, majd a század elején Napoleon hadművészetét, ezeket számos hadjárat tárgyalása által is illusztrálván.

A *második rész*, az egész mű hatodik és utolsó fejezete, mint már említettük, kizárólag a *magyar hadüggyel* foglalkozik s tán nem esaló-dunk, ha ezt a műnek nemcsak legönállóbb, de legértékesebb fejezeté-

nek tartjuk. Mert, a míg a hadügy általános történetében a szerző elvégre is már járt úton haladt, e fejezetben úttörő, nem lévén eddig még — Meynert, «Das Kriegswesen der Ungarn» című német művét kivéve — e téren számbavehető munka.

E fejezetben előbb őseink hadszervezetével, majd Bölcs Leó adatai alapján, azok hadviselési módjával ismerkedünk meg; ezt követi a honfoglalás, a Sajó melléki és morvamezei csata, Nagy Lajos és Zsigmond hadviselési módjának méltatása, különös tekintettel Zsigmond katonai rendeleteire, a nikápolyi csata, Mátyás király rendszere, a török idők alatti magyar hadügy, Zrínyi Miklós a hadvezér és katonai író kiemeléssel, a Rákóczy-időszak, a magyar hadügy átalakulása az 1715. évi törvény alapján s állapota Mária Terézia alatt a francia háborúig.

Behatóan foglalkozik ezután Bárczay a magyar várakkal s végül a magyar fegyverekkel, előadását itt különösen számos illusztrációval kísérvén.

A rajzok általában nemcsak hogy számosak, de nagy gonddal vannak összeválogatva s igen csinosak. Kiemelendők: a görög és római fegyverek és hadi gépek, a római hadi építkezések, nevezetesen az erődítések, az ostrom, a római tábor, az útépitések és hidak, a kelta, byzanci, arab, frank, normann fegyverek, igen számos és szép rajzokban vannak a lovagvilág fegyverei, a kardok, pallosok, lándzsák, számszeríjjak, sisakok, pánczélok, pajzsok, nyergek, sarkantyúk, kengyelek stb. bemutatva. Szépen van illusztrálva a várakról és a várostromról szóló rész, az újkori lövegek és a magyar fegyverek szakasza. Mellékletként a leutheni csata vázlata, a prágai Szt. István kardnak és Szapolyai István síremlékének rajzai vannak csatolva.

Mindenesetre elismerés illeti a szerzőt a derék munkáért, de az Akadémiát is, hogy kiadását lehetővé tette.

Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht von Mohács. Von L. Kupelwieser, k. u. k. Feldmarschall-Lieutenant a. D. Mit 12 Karten und Plänen. Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1895. VII. és 253 l.

Ara 3 frt 50 kr.

Nyugalomba vonult tisztnek alig lehet szebb és nemesebb foglalkozást találni, mint ha idejét történelmi tanulmányokra fordítja. Ilyen csendes munkálkodás eredménye az előttünk fekvő könyv is, mely ha nem is nagy jelentőségű, de becsületes derék munka, mely az ese-

ményeket a törökök első megjelenésétől kezdve, a mohácsi vészig jó előadásban és minden elfogultság nélkül, helylyel-közzel rokonszenvesen tárgyalja. Az eseményeket tisztán katonai szempontból kezeli s fejtegetései majd mindig figyelemre méltók; nem húny szemet a magyarok hibái előtt, de teljesen méltányolja azok törekvéseit, vitézségét, bátorságát; szóval azon ritka német könyvek közé tartozik, melyeket magyar ember is szívesen olvashat.

Kár, hogy a szerző, ki magyarul nyilván nem tud, az által, hogy magyar történelmet német forrásokból akar megírni, némileg egyoldalúvá válik; a magyar kútfők, a magyar történelmi és hadtörténelmi irodalom termékei előtte ismeretlenek, minek folytán számos eseményt helytelenül ad elő, ami az ezekhez fűzött fejtegetések értékét is csökkenti.

Ezek nagy hibák ugyan, de a könyv ezek daczára is érdekes és hasznos.

A mellékleteket a bécsi földrajzi intézet állítván ki, igen csinosak, de a rajzok, csatavázlatok, a történelmi valóságnak nem mindig felelnek meg.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

HUSZONHETEDIK KÖZLEMÉNY.

AZ I. FERDINÁND KORABELI HÁBORÚK 1551-IG.

A kútfőket l. *Krones*, Grundriss der österr. Geschichte cz. munkájában 454. és *Mangold* Magyarország oknyomozó történetében 167—172 l.

A háborús eseményekről szól első sorban *Ursinus Velius*, De bello pannonico. (Kollárnál I.). *Melch. Soiter*, De bello pannonico (Schwandtnernál I.), a későbbi eseményekre pedig különösen *Simigianus* (Schwandtnernál I.).

Értekezések: *Balcar*, Die Kämpfe Ferdinands I. mit den Türken. (A suczavai gymnas. 1871. évi programjában.)

Bakó István, A német hadak szereplése Magyarországon. 1520—1570. (Budapest 1880.)

Véghelyi Dezső, Rövid krónika a mohácsi vész utáni évek eseményeiről. } (Győrmegeyi történ. és régész. füzetek II. 1863.)

- Acsády Ignác*, Magyar hősök. (Pesti Napló 1890. decz. 24. Az ellenkirályok korából.)
- Asbóth János*, Jaicza eleste 1528. Az utolsó magyar vár Boszniában. (Budap. Szemle 1885. 12. füz.)
- A Fels- (Vels), Katzianer-, Rogendorf, Schwendi és Teuffelről szóló monographiák és azok jelentései és levelezése. Ujabb mű: *Warnecke A.*, Leben und Wirken des Lazarus Schwendi. (I. Göttingen 1890.)
- Melsiczky*, Az első török-magyar szövetség. (A nagyszombati főgymnas. programjában, 1878.)
- Vlahovics Emil*, Trencsén várának ostroma 1528-ban. (A trencsényi főgymnas. programjában. 1883.)
- Beiträge zur Geschichte des hungarisch-türkischen Krieges zur Zeit 1529—30. (Hormayr's Taschenbuch 1840. 505. l.)
- Budenz József*, Szulejmann naplója 1529. bécsi hadjáratáról. Törökből jegyzetekkel. (Magyar Történelmi Tár. Régi folyam. XIII. 1867 179. l.)
- Barabás Samu*, Adalék Budavár ostromához 1530-ban. (Történ. Tár. XI. 1888. 799. l.)
1532. *Katzianer* (kiadatlan) levelei ez évi hadjáratról. (Magyar nemzeti muzeum. Kézirat. Folio 667. sz.)
- Kőszeg ostroma 1532.* Zeitung von dem Herrn Nikolitsch, der in der Stadt und im Schloss Güns von den Türken belagert worden ist. 1532. (Österr. Zeitschrift für Geschichtskunde. 1837, 33. sz.)
- Des Türken schreckliche Belagerung der Stadt und des Schlosses Güns. (Österr. Archiv. 1831. 62. sz.)
- Tolemei*, Über das in der Ebene von Wiener-Neustadt versammelte spanische und deutsche Reichsheer 1532. (Österr. Zeitschrift für Geschichtskunde 1837.)
- Steiger*, Nikolaus Jurischitz. (Hormayr, Österr. Archiv I. 1831).
- Die Belagerung Güns durch die Türken. (Streffleurs Österr. Milit. Zeitschrift 1821.)
- Pauler Gyula*, Jurisics Miklós. (Ország Tükre 1864. 24. sz.)
- Chernel*, Kőszeg, szabad kir. város jelene és multja. (Ebben található az ostrom legjobb leírása. II. köt. 1878. 276. l.)
- Wittinger Antal*, Kőszeg városa és vidéke. (1889—90. 3. füzet.)
- Récei Victor*, Jurisics M. két levele az 1532. ostromról. (Századok 1883. 459. l.)
- Radics P.*, Nik. Jurischitz, der Vertheidiger von Güns. (A bécsi Fremdenblatt 1893. évi szept. 20. számában.)

- Csergheö G.*, Die freiherrlichen Linien des Hauses Jurisics. (Ungarische Revue 1887. Új adatokat közöl Jurisics életéről.)
- Kropf Lajos*, Adalék az 1532. évi portyázás történetéhez. (Történ. Tár. Új foly. 1891. XIV. köt. 160 l.)
- Entwurf einer neuen neuen Aufstellung: *Die spanisch-ungarische Ordnung v. J. 1532.* L. Jähns M. munkáját.
- Erdélyi viszonyok.* Capesius, Hermannstadt während des Thronstreites zwischen Ferdinand und Zápolya. (A nagyszzebeni evangel. gymnas. 1856. programjában.)
- Bauch J.*, Valentin Eck und Georg Werther. (Ungar. Revue 1894. XIV.)
- Wittstock*, Die Stellung von Bistritz im Thronstreit zwischen Ferdinand I. und Zápolya. (A beszteerzei evangel. gymnas. 1860. programjában.)
- Gromo*, Uebersicht des ganzen, im Besitz des Königs Johann befindlichen Reiches. (Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde I. Új. foly. 1853.)
- Teutsch G. D.*, Zum Krieg Johann Zápolya's mit Ferdinand von Österreich. (Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde. XII. 1889. 35. l.)
- Nagyváradai béke 1538.* Újabb oklevélgyűjtemény: *Károlyi Arpád*, Oklevelek a nagyv. béke történetéhez. (Történ. Tár. Új foly. 1878.)
- Ugyanő*, Adalékok az 1536—38. évek és a nagyváradai béke történetéhez. (Századok 1878. Újabb és bővített kiadásban 1881. Akadémia.)
- 1540. Erdély különválása.* *Gr. Mikó Imre*, Erdély különválása Magyarországtól. (Akad. Évkönyv, IX.)
- Szilágyi Sándor*, Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatio kezdetén. (Századok 1876) és: Erdélyi országgyűlési emlékek I. s köv. köt.)
- Gyalui*, Az önálló erdélyi fejedelemség vezéreszméi. (Erdélyi Muzem. 1893. 3—4. füz.)
- Jakab Elek*, János Zsigmond élete és uralkodása. (Keresztény Magvető II. 165.)
- A Martinuzzi-irodalmat l. a köv. folytatásban.
- 1540.* — *Szalay László*, Szulejman és János Zsigmond 1540-ben. (Hazánk I. 1858. 102. l.)
- 1540—41. Ujhegyi Béla*, I. Ferdinand hadseregeinek Budavár birtokáért 1540. és 41-ben vívott harczeit. (Ludovika akad. közl. 1881. 605 l.)

- 1540—41. *Bornemissza Tamás*, budai polgár emlékiratai az évekről. (Kézirat. Magy. Nemz. Muzem. Folio 39. sz. alatt.)
1541. — *Budavár török kézre kerül. Ladányi Gedeon*, Budavárnak török kézre jutása. (Hazánk II. 1860. 35. l.)
- Luther Márton* kétlevele a törökök ellen 1541-ből. (Magyar Könyvszemle 1883. 218. l.)
- Schlesien und die Türkengefahr im. J. 1541. (Sybels Histor. Zeitschrift 1886. 56. köt. 313. l.)
- Kamenicek*, Morvaország és a török háborúk a XVI. században. (Sbornik Historicky 1885. 6. sz.)
- Podhraczký J., Cuspinianus beszéde* Budavárnak lett romlása emlékére. (Buda 1841.)
- Géray Antal*, A budai pasák. (Bécs 1841.)
- Az 1541. hadjáratról l. azonfelül *Thurnak* cikkét (a Századokban 1893 az 559. l.)
- 1542 *nemet birodalmi vállalat.* *Könneritz* (szász miniszter), Erasmus von Könnertitz im Kriegszug gegen die Türken 1542. (Archiv für sächsische Geschichte. VIII.)
- Langenn, Moritz*, Herzog und Kurfürst von Sachsen. (I. köt. 1841.)
- Chr. Meyer*, Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkrieg v. 1542. (Zeitschrift für preussische Geschichte 1879.)
- Károlyi Árpád*, A német birodalom nagy hadi vállalata 1542-ben. (Századok 1880. és külön lenyomatban.) — Oklevelek a hadjáráshoz: Történ. Tár. Új. foly. 1880. 490. l.
- Traut H.*, Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug von 1542. (Gummersbach, Lujken 1892). V. ö. Hadtört. Közlem. VII. 1893. 275. l. és Századok 1893. 72. l.
- Az 1543. óta lefolyt hadi eseményekről l. *Pecsevi* munkáját. V. ö. *Gömöry Gusztáv* cikkét a Hadtört. Közlem. III. 1890. 417 és *Thury* cikkét (a Századokban, 1892.).
- 1546—47. *A schmalkaldeni háborúban résztvevett magyar huszárokra vonatkozólag* l. *Langenn*, Moriz, Herzog von Sachsen (I. köt. 288, 551 és II. köt. 302. l.); *Voigt*, Fürstenleben und Fürstensitze im XVI. Jahrhundert. (Raumer's Histor. Taschenbuch 1835. VI. 230.) Az allgem. Militär-Encyclopädie (I. 360) szerint Bakics Péter ejtette János Frigyes szász választó fejedelmet Mühlbergnél foglyúl; *Károlyi Árpád* szerint pedig Luca József nevű huszár (Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. II. köt. 302—4 l.)
1543. *Kápolnai P. Iván*, Esztergom hadi történelme. (Czikksorozat. 1543 s. k. — Ludovika Akad. Közl. 1883. X. évf. 891. l.)

1547. Végváraink a XVI. század közepe táján. L. a nagyszombati (1547) országgyűlés tárgyalásait és Acsády J. cikkét a Hadtörtén. Közleményben (I. 1888).

1548. Frey Juan Villela de Aldana, Expedicion de maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungria en 1548. (Kiadta Ant. Rodriguez Villa. Madrid 1879.) V. ö. Nemzet 1883. ápril 6. és 7.

Az egész korszakra vonatkozik Gömörý G. cikke: Egy XVI. századbeli magyar kém viselt dolgai. (Hadtört. Közlem. II. 1889. 160. l.

Összeállította: Mangold Lajos.